گۆرانی میللی کوردی

گۆرانی میللی هەموو گەلێك زادەی هزری کۆمەڵی خۆیەتی، ئاوێنەی بێگەردی ئەم سەردەم و رۆژگارەیە کە پیایا تێدەپەرێ، رووی گەش و بێ پەرەی داخوازیـیە سەرەتـاکانی مرۆڤە بەرامبەر شتە ئاستەمەکان، ناسنامەو جوانکاری ئەم قۆناغەیە کەمـۆرك و شقـڵی رەسـەنـایـەتی خۆی چەسپـانـدووە بیرو ئەندێشەی جۆرە کەسانێکە کە لە هەڵس و کەوتا سادەن بەلام لە ناوەوە گەورەن، جگـە لەمـانـەش تۆمـارێکی دەماو دەمی کارەسات و رووداو مێژووییەکانی گەلەکەیەتی.

احمد حەیران

بەم چەند دێرە دەچینە ناو دنیای فراوانی گۆرانی میللی، ئەوەی راستیش بێ تاوەکو ئێستا نەك هەر لە تورو وێژەی کوردی بەڵکو لای نەتەوەکانی تری جیهانیش پێناسەیەکی دەقاو دەق بۆ ئەم جۆرە بەشـەی ئەدەبی فۆلکلوری دانـەنـراوە، بۆیـە ئێمەش بەپێی توانا هەوڵ دەدەین چەند پێناسێکی بۆ بکەین.

ئەلیکساندەر کراب بەم جۆرە پێناسی گۆرانی میللی The FolK Song دەکات دەڵێ: هۆزانە چامەیەکی ئاوازداری بنەچە بزرە لە نێوان خەڵکی نەخوێندەوار لە سەردەمێکی زوو بلاوبۆتەوە تا ئێستاش لە کارنەکەوتووەو زیندووە.

بولیکافسکی دەڵێ: گۆرانی میللی ئەو گۆرانیەیە کە گەل دروست کەریەتی نەك ئەو گۆرانیە کە لە کەش و هەوایەکی میللی دەژی و بلاوبۆتەوە.

هانـزمـوزر دەڵێ: ئەم گۆرانیـەیـە کە میللەت بە گوێـرەی ئارەزووەکـانی گۆرانکاری تیادا کردووە دووای ئەوەی کە بە تەواوی بووەتە خاوەنی. پێناسەی تر هەیە دەڵێ: مەرج نییە گۆرانی میللی گەل دروستی کردبێ. بەڵکـو گەل دەڵێ کە ئەو ئەرك و فەرمانانە بەجێدێنێ کۆمەلانی خەڵك پێویستیانە).

هەشە دەڵێ: ئەم گۆرانیەی لە کۆمەڵە سادەو میللیەکان باوەو ماوە هۆزان و مۆسیقـای کۆمـەڵە گوندیەکان دەگرێتەوە، کە دەمـاودەم بەشێـوەیـەکی سەر زاری دەگـوزرێتـەوە بێ‌وەی پێویست بکات بنوسرێتەوە). کەواتە ئەگەر لە رێگای ئەم هەموو پێنـاسە زۆرەوە لای ئێمەی کوردیش پێناسەیەکی تەواوی بۆ دانەنرابێ یاخود نەکرابێ ئەوە شتێکی زۆر ئاساییە، چونکە هەروەك زانراوە قسەکردن لەسەر گۆرانی میللی قسەکردنێکی فرە لایەنەو بۆیە هەندێ لە توێژەران گۆرانی میللی بە یەکێك لە گەورەتـرین مەتەڵی تاقیکردنەوەی مرۆڤایەتی دادەنێن، چونکە کاتێ گۆرانی سەری هەڵداوە مرۆڤ لە سەرەتای تاقیکردنەوەی ژیاندا بووە، کاری گران هەڵوێستی سەخت لادانی باری پر لە ناخۆشی و جەورستـەم، ئەمـانە گشتیان بە گۆرانی رێگای دەربازبوون وەیا چارەکردنیان بۆ دۆزاوەتەوە.

ئەگەر واش نەبێ ئەوا توانیویانە ئەو بارە پر لەشەکەت و زەنەك و هەورازو هەڵدێرەی رۆژگار بە گۆرانی بقەتێنن.

سەردتاکانی پەیدابوونی گۆرانی میللی:-

هەروەك دیـارە گۆرانی ووشـەو ئاوازە، ودەنگـە کەواتە دەبێ گۆرانی لەم قۆناغە پەیدا بووبێ کە ئادەمیزاد فێرە قسەبووەو زمانی تێك گەیشتنی بەکار هێناوە.

زۆر لە توێژەرانیش وادەبینن مرۆڤ لە زۆر کۆنەوە هەستی بە چێـژی تەپل و رەزم کردووەو هەڵساوە بەپێش خستنی بانگە بانگ و خوێندن و هەڵبەزو دابەزی ئاژەڵ، تاکردونەتیە گۆرانیو هەڵپەرکێ، رەنگە پێش ئەوەی فێرە قسەش بووبێ وەکو ئاژەڵ بانگی دابێ، هەڵیش پەریـوەکـاتێ گۆرانی چریوە. هەندێکی تریش وا دادەنێن سەرهەڵدانی گۆرانی دەگەرێتەوە بۆ پێشینی مرۆڤی سەرەتایی لە تیۆروژاندن و کارتێکردنی دەنگی مرۆڤ لەسەر ئاژەڵان و درێژەدانی ئەو پێشبینیەشە کەوا بزانرێ ئەو دەنگـە کار لە دیـاردەی تریش دەکات، جگە لەوەش زۆربەی گۆرانیـە میللیـەکان باسی دڵداریو شەرو شۆرو کارکردن و بیروباوەری ئاینی دەکەن.

لەگـەڵ زۆر لایـەنیتـر ئەمانەش هەریەکە پەیوندی بەهۆی هاتنـەکـایـانـەوە هەیە رەنگە لە قۆناغێك بۆ یەکێکی تر پەیدا بووبن، بۆ نموونە هەندێ توێژەران گۆرانی دڵداری بەکۆنترین جۆری گۆرانی دادەنـێن، کەواتـە ئەمە دەبێ دووای قۆناغی ناوکۆیی سەرەتایی بێت، چونکە لەم قۆناغە جیاوازی لە نێوان رەگەزی نێرومێ نەبووە، بەڵکو بەیەکەوە هەوڵیان داوە بۆ خۆراك و گوزەران بۆیـە دەبێ گۆرانی دڵداری لە دووای ئەم قۆناغە هاتبێت. ئاراوە، چونکە پیاو و ژن ئەم سەربەستیەی جارانیان نەمـا بەم شێـوە هەرەمـەکیـە تێکـەڵاوی یەکتـربن، بەڵکـو، بەربـەستیـك دروست بوو لە ئەنجـامی ئەمـەش تێنـویـەتی زایەندەیی (سێکسی) هاتەکایەوە وەکو جاران نەتوانن یەکتر تێر بکـەن لەمـەوەش ناچـار بوون بەگۆرانی هەڵبەست کوڵی دڵی خۆیان دابرێژن، بەڵام نابێ ئەم رایە بەقسەیەکی رەها بزانین چونکە تیۆری تر هەیە باسی گۆرانی دڵداری ناکا بەڵکو لە نێوان گۆرانی کارو گۆرانی ئاینی یەکێك بە سەرەتا دادەنێن، لەمانە هەنـدێـك گۆرانی کار بە سەرەتـا دادەنێن ئەمیش بەوەی کە دیمەنی بەکۆمەڵ بوون شەقڵی دیاری فۆلکلۆرە، گۆرانی کاریش زۆربەی بە کۆمەڵ دەگوترێن و دەگێردرێتەوە.

نمـوونەش بۆ ئەمە گۆرانی دروێنەیە، لەپاڵ ئەمانەشدا دەبێ ئەوە بزانـێن گۆرانی تری ئیش کردن هەیـە بەتـاکـە کەسی دەگوترێ وەکو گۆرانیی شوان، هەندێکی تریش لەم باوەرەن گۆرانی ئاینی کۆنترە چونکە ئەمیش شەقڵی بەکۆمەڵ وتنی پێوە دیـارەو لەکـاتی چرینیشیـا لەش پتـر دەجـولێتـەوە، بەڵام بزاڤتنەکەی زادەی پەیڤ و بیرە ئاینەکەیە کەچی لە گۆرانی کار وشەو هزرەکە زادەی ئیش کردن و لەش جولانەوەیەکە، لەم گۆرانیە ئاینیە کوردیانەی کە زۆر کۆنن وەکو (هۆرە) کە رەنگە تایبـەتی بوبێت بۆ ستـایشی (ئـاهـورامـازدا) یا هیـچ نەبێ سەرچاوەکەی یەکێك بێت لە گۆرانییە دینیە کۆنەکان.

جۆردکانی گۆرانی میللی:

لەبەر ئەوەی گۆرانی میللی چرترین و کۆنترین بەشە لە ویژەو جۆری فۆلکلۆری بۆیـە دابەشکردن و پۆلێن کردنی جۆردکانی کاریکی زۆر سانا نییە، ژمارەی جۆرەکانی میللی پەیوەستە بە ژمارەی بۆنەکانی، جیاوازی شێوەکانیشی بە جیاوازی ئەم چوار چێوەی تیایەتی بەندە، بۆ نموونە لیژنەی فۆلکلۆری ئێرلەندەی گۆرانی میللی پۆلێن دەکا بۆ (٢٥) جۆری جیاواز لەرووی ژانرو مەبەستەوە، بەڵام ئاسانترین رێگا بۆ پۆلێن کردنی ئەوەیە کە گۆرانی میللی دابـەشکـەینـە سەردوو جۆری سەرەکی، ئەو گۆرانیانەی تایبەتە بە ئافرەتان، ئەو گۆرانیانەی پەیوەستە بە پیاوان.

گۆرانیەکانی ئافرەتان:

(لاواندنەوە، مەرگ و شیوەن، مەشکەژاندن، بالۆرێ، تەون و چنین، ئاوهێنان، دەستار، بووکانە یا پێش بارە)

لاواندنەوە:

ئەمە تایبەتە بە منداڵ لە ناوەرۆکیشەوە سۆزو خۆشەویستی دایکـە بەرامبـەر بەرۆڵەکەی. دوو جۆریشی هەیە، یەکیان بۆ

ئەوەیــە منالەکەی خەوی لێبکەویت، ئەمەیان زۆربەی لایەنی ناخۆشی‌و ترس بەسەریا زاڵە.

جۆرەکــەی تریــان ئەمــەیە کە دایك منالەکەی هەڵدەپەرێنێ‌و شایی پێدەکا ئەمەش زۆربەی لایەنی خۆشی و شادی بەسەریا زاڵە. لەم لایەنەش دایك هەڵپەرینی منالەکە بەهەل دەزانێ بۆ ئەوەی چی لەناو دڵیایە لە سۆزو خۆشەویستی یاخود ئەم هیواو ئاواتــەی کە خەونی پێـوە دەبینێ بۆ دووا رۆژی مندالەکەی دەری دەبرێ. نموونەش لەسەر ئەم دوو جۆرە لایەنە،

رۆڵە لای لایێ رۆڵە لای لایێ
ئێشم زۆر زۆرن لۆ خەوت نایێ

بەلام لەکاتی شایی و هەڵپەراندن.

لەبەرت مرم لە بۆیێ
زێرت دەگرم لە برۆیێ
دەتکەمە حاکمی کۆیێ
کورەکەم هەستا لە خەوێ
دەستی دایتە جەرەوێ
دەرێ دایە ژنم دەوێ .

پێویستە ئەوەش بڵێن ئەگەر مندالەکە کچ بایە دایك بەهەمان شێوە چی لە دڵ بایە یاخود چی چاوەروان دەکرد بۆ دووا رۆژی کچەکەی دەری دەبری وەك،

بسکی سوورە گرێ گرێ
نایدەمە حاکمی موسرێ
گەرمایە لەرێ دەمرێ

گۆرانی مەرگ و شیوەن:-

بەیــەکێـك لە بەشە کۆنــەکانی هونراوەی میللی دادەنرێ، لە رووی سەرهەڵدانیش پەیوەستە بە رێوو رەسمی جەنازەییەوە، ئەم هزرو خەیاڵەی لەم جۆرە گۆرانیەدا هەیە زۆربەی ترسانە لە مردن، چونکە لایەنی خەیاڵ زیاتر بەسەر ئافرەتدا زاڵە، هەر بۆیــەش ئافــرەتــان لەم جۆرە گۆرانــیـــە سەرپـشکن. لە بچـووکتـرین کۆمــەڵگـاو رێکخــراوە کۆمەلایەتیەکانیش ئەمە هەستی پێدەکرێ.

لە کوردەواریش ئەم لایەنە بەرچاوە بەزۆریش بۆ ئەم کەسانەیە کە لە تەمــەنێکی گەنجی کۆچی دووایی دەکــەن بە (جــوانــە مەرگیــان) ناو دەبــەن. یاخـود بۆ کەســانێك کە پلەو پایەکی کۆمــەلایەتی بەرزیان هەبێ. لە کۆنی کۆنەوە (کۆتەڵ) بۆ ئەم جۆرە کەســانــە رێــدەخــرا. گۆرانی شیوەنیش بەم جۆرەیە، ئافــرەتــان لەســەر شێـوەی بازنــە خردەبنــەوە چوارکەس لە ناوەراست لە خۆیان دەدەن یەك دوواییش گۆرانی دەڵێن ئەوانی تریش لەسەر شێوەی ئاوازو رەزمی گۆرانیەکە لەسنگی خۆیان دەدەن و گۆرانیەکە دەڵێنەوە وەك:

هێرێ لەو دیو لەو دیوان
دێن دەنگی تەنکە زیوان
کەلەش کەتە نە دیوان
مەکوژن بابێ هەتیوان
هێرێ ئەوهام نەدی قەت
روو بەرووبن عەشیرەت
خوایە بکرێ مەسلەحەت

گۆرانی مەشکە -

کاتی بەیــانی ئافــرەتــان مەشکەیان دەژاند، لەگەڵ چۆنیەتی هەڵس و کەوت و جولانــەوەی ئەم کردارە گۆرانیــان دەگـوت. ئاوازی گۆرانیەکە بە جۆلانەکە بەندە ووشەکانیش پەیوەستە بە ئەنجامی کردارەکەو ئەم کەل و پەلانەی لەم کاردا بەکاردێ، زۆرجــار لە رێگــەی ئەم گۆرانیــانــەنە ئافرەت بێزاری خۆی دەردەبــری لە دەســت دەوروبــەرو ئەرکی گران و دیــاردە کۆمەلایەتیە نارێکەکان وەك:

بژەن بژەن مەشکۆڵە	یشێ ئەم شان و قۆڵە
کۆرپەم زۆر نەرم و نۆڵ-	واخەو توود لەم چۆڵە
مەشکم مەشکا مانگا قوڵە	دەنگی دەروا وەك زەنگۆڵە

یاخو دەڵێ:

خەسوم عەمری نەمێنێ
لە هەیوانم دەنوێنێ
ئاوی مەشکێم پێ دێنێ

بالۆرێ:-

ئەمە تایبەت بەکچانی تازە عازەبە کاتێ دەچوونە دەرەوەی ئاوایی بۆ کوڵەدار یا بەرخ لەوەڕان یا کەنگل و کاردی بەتایبەت بەهاران، دووان دەکەوتنە بەرامبەر یەك زۆرجار وابوو توانج و پلاریان لەیەك دەدا، یان کەم و کوری یەکیان دەردەخست زۆر کەرەتیش بە یەکتریان هەڵدەداو هیوای دووا ڕۆژیان دەردەبری. وەك:

بالۆرێ بالۆرێ بالۆرێ
لەسەر بەردە ڕەشێ
کەزیان لۆ خۆ بەخشێ
ناکەم کاکە ڕەشێ

دەستار:-

کارێکە تایبەت بە ئافرەتان دەگەڕێتەوە سەردەمی چاخە بەردینەکان گوریسێکیان وەکو بازنە دادەنا دەستارەکەیان دەخستە سەر ئینجا دوو ئافرەت بەرامبەر یەك دادەنیشتن یەکێك بە گوڵان دانەوێڵەی تێدەکردو گۆرانی دەگوت ئەوی تریش دەیگێڕا، بەم جۆرە کاتی ئیش کردنەکەیان زوو بەسەر دەچوو زۆر هەستیشیان بەماندوێتی نەدەکرد. وەك:

دەی دلۆ دلۆ دلۆ   چاڤێ ڕەش تژی کلۆ
دەی دلۆ یەمان دلۆ   چاڤ ڕەشترن یان برۆ

بووکانە:

یەکێکە لەم گۆرانیانەی کە بە کۆمەڵ دەگوترێ، کاتێ بووك دادەبەزی کچ و کار دەوریان دەدا، دەیانخستە سەرشوێنێکی بلند ئالایان لەسەر لادەبرد بە تلیلی و گۆرانی یەکێك دەیگوت ئەوانی تریش دەیانگوتەوە، گۆرانیەکەش بەزۆری باسی خۆشی بەیەك گەیشتنی بوك و زاوای دەکرد، لەگەڵ پیرۆزبایی وهاتنە دی مەبەستەکانیان، کچان ئەم جۆرە بۆنەیان بەفرسەت دەزانی بۆ دەربرینی مەبەستەکانی ناخیان. نموونە لەسەر ئەم لایەنە:-

بە بەردە بە بەردە   زوورگە زراو بە بەردە
گەردەن سوسنێ زەردە   پیرۆزت بێ پەردە

٦

گۆرانی تەون و چنین:-

ئەمە لەوانەیە شوێنی یەکەم گۆرانی کاربگرێتەوە بەمانای ئەوەی ئاوازو ڕەزمەکەی لەگەڵ ڕەزمی پیشەکە دەڕوا کە کارێکی دیاریکراوە. ئەم ڕۆژگارەش دەگوترا کە ئەم جۆرە پیشەیە یەکێك بوو لە پێویستیەکانی ناوماڵ کە هەمووشی دەکەوتە سەر ئافرەت و خانم و کچانی ماڵەوە.

تاوەکو ئێستا لەسەر چاوە فۆلکلۆریەکان گۆرانیەك نەکەوتۆتە بەرچاوم بەم ناوە تۆمار کرابێ بەلام دڵنیاشین هەیە زۆریش پێدەچێ لە کاتی پشودان و حەسانەوەی ئەم جۆرە کارە بگوترێ.

ئاوهێنان:

لە کۆمەڵگا سەرەتاییەکان یاخود دواکەوتووەکان ئاو لە بیر یاخود کاتێ کە ژنان پێی هەڵدەستان بە کوندە یا جەرە بە گوێرەی ڕۆژگار کەرەسەکان گۆڕاون دەهات، جگە لەمەش ئەم جۆرە شوێنانە شوێنی بەیەك گەیشتنی هەردوو ڕەگەزی کورو کچ بووە، بۆ دیتن و یا پەیمان و بەڵێن دان، ئەم جۆرە ئاو هێنانە تا ئێستاش لە گوندەکانی خۆمان ماوە بەلام لە کوردەواری زۆر بەیتە گۆرانی هەیە باسی ڕێگای کانیو خۆشەویستیو دڵداری دەکات بۆیە دەبێ هەواو ناوەرۆکەکەی هەر لەم هامو شۆیە هاتبێ.

ئەگەر کچ حەزکا دۆستی ببینی
جەرە هەڵدەگری ئاو لە دوور دینی

گۆرانی پیاوان:

هەروەك چۆن چەند گۆرانیەك تایبەت بە ئافرەتانە ئاوەهاش چەندان گۆرانی هەیە پەیوەستە بە پیاوان، گۆرانیەکانی پیاوانیش چەند جۆرێکن وەکو ڕاو، دروێنە، داوەت، سوار کوتان، تارمە، ڕەوسە برکردن، شوان ...هتد، هەریەکەش لەمانە بەگوێرەی پێویستیەتی ژیان و سەردەم و ڕۆژگاری پەیدا بوونی ڕۆڵی خۆی لە بنیاتی ژیانی کۆمەڵ بینیوە، خاسیەتی بەکۆمەڵ

وتن لەسەر زۆربەی گۆرانیەکانی پیاوان دیارە ، هەریەکەش لە ناوەرۆك پەیوەستە بە خودی کارەکەو رەنگ دانەوەی پێویستەکانی ژیان و رۆژگار.

سترانی راو:

راو خولیاو ئارەزوێکە چەند کەسانێك پێیەوە پەیوەستن، وەکو چەندان کارو پیشەی تر. خوێکە مرۆڤ دەیگرێ بۆیە پێناچێ ئەم کارە لەبنەرەت تایبەت بەدەستەو تاقمێك بێ، راویش چەندان جۆری هەیە هەریەکەش کەرەسەو تاخم و تەدارەکی خۆی گەرەکە، خۆشترین و دیارترین راو راوی ئاسك و کەروێشکە. پەیڤ و ناوەرۆکی هەڵبەستەکانی سەربەم لایەنە زۆربەی رەنگدانەوەی ئەم کارو کردەوەیە.

هەراوە راوە راوە کاکە چ رەشە راوە
ئەسپان زین و لغاو کەن تاژیان مامز گیراوە
شینکەکی ناوقەد باریك لە نواران پاری داوە
گەزەنگی رۆژ ی لێدا کەلەکەی وەرگێراوە
درم نەهات چی پێ بریم لەدیاری پارم داوە

گۆرانی درووێنە:

درووێنە کارێکی بەکۆمەڵەو لەسەردەمی کۆمەڵی کشتوکاڵیو ئاژەڵداری ئەوپەری باوی بووە، کاتێك سەپانەکان دەچوونە گازیو بەرە درووێنەیان دادەنا یەکێك گۆرانی دەگوت ئەوانی تریش دەیانگێراوە، ئاوازی گۆرانیەکە لەگەڵ بزووتنەوەی دەست و قاچی سەپانەکان بەتەواوی لەسەر رەزم و دەروێ، ووشەو ناوەرۆکی ئەم گۆرانیە مەرج نیيە تەواو پەیوەست بەم کارو پیشەیە بێت، بەڵکو پەل و پۆی بۆ زۆر لایەنی تر هاویشتووە، وەکو بێزاری لە دەست رۆژگار، خۆشەویستیو خەفەتباری و هەوڵدان بۆ چاك بوونی باری ژیان، بەنابردنە بەرخوا بۆ کەم کردنەوەی باری قورسی گوزەران یا دەست نیشان کردن بۆ هەندێ بەندو باوی کۆمەلایەتی نا بەرابەر: پێویستە ئەوەش بڵێین کە ئەم جۆرە شتانە سیمای سەرەکی زۆربەی گۆرانیەکانی کارن نەك لە کوردی بەڵکو لای زۆربەی خەڵکی گۆی زەوی. نموونەش لەسەر ئەم جۆرە لایەنانە لە گۆرانی درووێنە.

ئاو گەیە مرێبان زرینگە زرینگی رکێبان
مەلا بروننە کتێبان بەژنی باریك مندالە
مەیبەنە سەر حسێبان

یاخود دەڵێ:ـ

وەز قاسیدم قاسیدم سبەی دەرۆم‌پەیانی
کارکو گۆریەم ‌‌/ لە پێکرد هەرم کێشاینە رانی
قاقەزی یارێم پێیە دەچمە دەرکەی سوڵتانی
ئەگەر سوڵتان نەی پرسی دەچمە گاورستانی
بەرێ خۆم لە چۆلیان کرد پشت‌دەدەمە عوربانی

جگە لەمانەش زۆر جار ئەم تەرزە گۆرانیانە لەم شتانەش تێدەپەرێنێ، پەنا دەباتە بەر پێش بینیو تێرامان بەرامبەرئەم گەردوون و رۆژگارو سروشتە. لە چۆنیەتی دروست بونیاو دۆشداامان (تحیر) بەرامبەریا. وەکو:

هانام بەبەر خالقی هەزارو یەکی ناوە
عاسمانەکی بەرز بێ چلەو ئەستون وەستاوە
بەشەو تاریك و نوتەك بەرۆژ خۆرو هەتاوە
لەجێ جێ ووشك وديمە ی جێ بەحرو ئاوە

بێگومان ئەم جۆرە شتانە بیرکردنەوەو فەلسەفەی مرۆڤی سەرەتایین، بنەرەتێکی لۆژیکانەشە بۆ سەرهەڵدانی ئەم جۆرە لایەنانە

سترانی شاییو گۆڤەند:ـ

شایی و دیلان لە کوردەواری زۆر جۆری هەیە، هەرجۆرەش بە گوێرەی بزوتنەوەو چالاکیو هەڵس و کەوتی سەما کەران دەگۆرێ، سروشت و هەڵس و کەوتی ناوچەگەریو بوونی دیالێکت و بەشە دیالێکتی جیاواز لە زمانی کوردی وایکردووە ناویجۆری سەماو هەڵپەرکێکان زۆر مشە بن، بۆیە دەتوانین بڵێین دەیان و سەدان جۆر هەڵپەرکێی جیاواز لە کوردەواری هەیە.

ناوەرۆکی ئەم جۆرە سترانانەش پەیوەستە بە ناوەکەیەوە رەشبینیو غەم و پەژارەیی کەم تیادا بەدی دەکرێ.

ئەز بەفرا چیاکێ سۆرم لێ‌لێ‌نار، لێ لێ نار
حەمایلۆکا ب مۆرم لێ لێ نار، لێ لێ نار
ئەزیا لاوکێ پسپۆرم لێ لێ نار، لێ لێ نار
ئەزیا لاوکێ پسپۆرم ناری توو دەلالی

گۆرانی ساوار کوتانەوە:ـ

ساوار یەکێکە لە بەرهەمەکانی کشتوکاڵ، رەشگوڵ دووای کوڵان ووشک دەکرێتەوە، پاش ئەمەش پێویستی بە کوتانەوە هەیە تا ئەوەی توێکڵەکەی فری بدریێو ئامادەبێ بۆ هارین، پێش داهاتنی ئاشی ئاو یاخود کارەبا هارین بە دەستار بوو، لە کاتی ساوار کوتانەوە دووسێ کەس کوتکیان دەوەشاند لەسەر ئاوازو رەزمێکی تایبەت کە پەیوەستە بە جولانەوەی ئەم کردارە لە چوار دەوری قورتی ساوارەکە دەسوران و گۆرانیان دەگوت، ناوەڕۆکی گۆرانیەکەش پەیوەستە بەم کردارەو دڵداری وخۆشەویستی و جوانی ئافرەت.

زۆر جاریش لە رێگای ئەم گۆرانیەوە کورو کاڵ نیازی دڵی خۆیان دەر دەبری‌و ئەم جۆرە کارانەیان بە هەلێك دەزانی بۆ کردنەوەی بوخچەی دڵیان بەرامبەر ئەم هەموو شتەی کە پەنگی تیادا خواردۆتەوە. بەڵام بە رێگایەك خواردۆتەوە، بەڵام بە رێگایەك خواست و ویستەکانیان دەردەبری کە لە داب و نەریت بە دەرنەبێ.

کەزی خانێم بیست و دووە
لسەر ملان هات و چووە
هەستە خانێ رووم لەتووە
مەردقی کیژ هەردەم شووە

یاخود:ـ

هەروا دەروا لۆ سەربیرێ
چاروك مەرزەی چوشتیرێ
یاخوا ئێرە بەقورێ گیرێ
بەدکار زۆرن دۆست ناگیرێ

گۆرانی رەوسە برکردن:ـ

خەرمان دووای کوتان شەن و کەودەکرێ کاو دانەوێڵەکە لێك جیادەبێتەوە بە دانەوێڵەکە دەڵێن (رەوسە) چ گەنم بێ چ جۆ، ئەمە دەبایە بەش بەش بکرێ واتە بر بر بۆ ئەوەی بەشی ئاغاو سەپان و زەکاتی تێدا دەربکەوێ، گەنم دەکرایە (٦) بەش جۆ دەکرایە (٥) بەش ئەم دابەشکردنەش بە بێژینگ یا سەرەند یا هەرئامانێکی تر دەکرا، لەم بەشانە یەکێکیان بە (ربە) دەپێوا لەمەوە بۆیان دەردەکەوێت رەوسەکە چەندی کردووە ئینجا لێرەوە بەشی ئاغاو سەپان و زەکات دیاردەکەوت. ئینجا لەکاتی ئەم بەشکردنە یەکێك خۆی دەکردە سەرپاڵەی رەوسە برکردن بە ئاوازو دەنگ لەگەڵ هەڵسان و دانیشتنکەی سەپانەکان چەند قسەیەکی جوان و رێك و پێکی ئاینی بەکەڵك و فەراموشی دەکرد. قسەکانیش بەژمارەیە، لەیەکەوە تاوەکو (زیادە) سێزدە دەروا هەمـووشی جوێن بە شەیتـان و ناوهێنانی خواو پێغەمبەرە بۆ ئەوەی بەرەکەت بکەوێتە رەوسەکە، بۆ نموونە لە ژمارە (سێ)دا دەڵێن:ـ

ئەوە سێ:

بەرەکەت کەویتە وی رەوسێ
یا شێخەکەی ماڵ لە قدووسێ
خوا بدا پێغمبەر بنووسێ
چاوی چاو پیسان بنووسێ

ئەمانە بەشێکی دیارو بەرچاوی گۆرانی میللی کوردی بوون لای ئافرەت و پیاو. بەڵام ناتوانین بەسەرەتاو کۆتاییان دابنێن چونکە بە گوێرەی سروشت و رێ و رەسم و داب و نەریتی کۆمەلایەتی‌و کاروپیشـە میللیەکانی ناوچە جۆر بە جۆرەکانی کوردستان زۆر گۆرانی‌تر هەیە، بۆ نموونە گۆرانی (تارمە) لە کاتی خەرمان تەواو دەکوترێ‌و کۆدەکرێتەوە بۆشەن و کەوکردن پیاوان دەیلێن، یاخود لەهەندێ ناوچە نیسك و نۆك دەچێنرێ لەوانەیە لەکاتی دروێنەیان گۆرانی تایبەت بەم لایەنە هەبێ، یان تۆوکردن، یا کاتێك باران نابارێ مەلا و چەند کەسێکی دیار دەچن پەلووکە بەرد داوێنە ناو بیرێکی کۆن بۆ دوعای باران بارین، یا گۆرانی بێری‌کاتێ بێروانەکان دەچنە مەر دۆشین دەگوترێ، یا شەوتا، جگـە لە گۆرانی ئاینی کە پیـاوو ژن دەڵێن وەکو سەلاوات و گۆرانی دەروزەکەران.. بەکورتی جۆری گۆرانیەکان لە جۆری بۆنەکانیان دەردەکەوێ..

سیماو ناوەرۆکی گۆرانی میللی:

هەروەك زانـراوە گۆرانـی میللی بەشێکی گرنگـە لە ئەدەبی فۆلکلۆری، لەم جۆرانەی کە باسیشمان کرد لەوانەیە ناوەرۆك و سیمای گۆرانی بۆمان دیار بکەوێ. گۆرانی کوردیش بەشێکی گرنـگی کەلەپـووری کوردیـە بۆیـە زۆربـەی ناوەرۆك و مەبەستەکان پەیوەستە بەرۆژگارو باری ژیان و گوزەرانی ئەم گەلە.

که وەکو دەسکەلایەك گوزارەی پێ لەخۆو بیرو راو ئاوات مەبەست و خوو رەوشەکانی کردووە لەم رووەوە ئەوە دەردەکەوێ کە گۆرانی میللی بێ ناوەرۆك نییە وەکو هەندێ کەس واتێدەگەن، بەڵکو لە زۆر لای کێشەکانی کۆمەڵ نزیك بۆتەوە، بەشێوەیەکی سەرەکی پێگەو شوێنی گۆرانی میللی لەناو کۆمەڵ ئەو فەرمان و داواکاریانەیە کە گۆرانی میللی دەیان هێنێتەدیو گوزارشت لەخواست و ویستەکان دەکات، بۆ نموونە با زەینی ئەم تاقە دێرە بدەین کە چۆن مەبەست و فەلسەفەیەکی گەورە بەشێوازێکی زۆر سادەو ناوەرۆکێکی گرانبەها دەردەبڕێ.

خۆزگەم بەساڵان لەگەڵ رۆژگاران
تەفرەقە نەبوون چۆن گەڵای داران

گۆرانی میللی لە فۆرم و ناواخندا زمان و بیری پانتاییەکی گەورەی کۆمەڵانی خەڵکە، بۆیە بە خولەکانی ژیانی مرۆڤ و داب و نەریت و کاتی خۆشی و ناخۆشی بەستراوەتەوە. هەروەها بۆ خەڵك بە ئەرکی زمانەی هێمنی هێوری لەکاتی ئەوپەری تەنگەتاوی هەڵدەستێ، جگە لەمەش رێگایەکە لە رێگاکانی خۆشی و شادی بۆ ئەنجام دانی کاری گران و هەناسە دانەوەی هەست و سۆزیان، لەم دەلاقەیەوە بەدەیان تابلۆی جوان دیمەنی خۆبەخت کردنی قەشەنگ لە گۆرانی کوردیدا دەبینین کە خۆی لە خۆیا ئەو پەری پەیامداریو خۆبەستنەوەیە بەکێشەیەك کە قوربانی گەرەکە، لەناو دەیان نموونەی لەم بابەتە ئەم چەند دێرەی بەیتی (حەسەن) دەکەینە بەرکوت کە سەر لەبەری بەیتەکە کۆنترۆڵی خۆنەویستی هاواری دەنگی تورەیی و بێزارییە لە دەست دام و دەزگاو دیاردە ناتەباو دەست کردەکان، جگە لەمەش هەستی غوربەتیو خۆشەویستی گەردو تۆزی نیشتمانی تیادا دەبینرێ، نموونەیەك لە بەیتەکە:

چەندم گۆ کورە حەسەن　　مەکە خزمەتی میری
سەرێ خۆمان هەربگرین　　بچینە وراتی جزیری
شا کە زیانت لۆ ببرم　　بیکە بەندۆکی شیری
چ غیرەت بوو لە بۆ توو　　یاریان برد بەیەخسیری
لە وورراتی غەریبیان　　تامنت بێتەوە بیری

گۆرانی کوردی لە هەندێ جیگەش دا وەکو گەنجینەیەکە بو شوێنەوار زیندوکردنەوەو بەسەر کردنەوەی دەیان گوندوو شار هەریەك لەمانەش نیشانەی شتێکە، لە زۆر جێگادا باسی رۆژگاری بونی شارستانیەت و کۆنیەتی ئەم شارو جێگایانە دەکات، فرە دەرکەوتنی ناوی گوندو شارە دێرین و مێژووییەکان لە ئەدەبی سەرزاری ئەگەر بەخاسیەتێکی سروشتی فۆلکلۆر دابنرێ، ئەوا لە خۆشیدا پەیوەست و بەند بوونی مرۆڤە بە خۆشەویستی ئاخ و سروشت و خاك و خۆڵی نەودو نیشتمانەکەی بۆ نموونە دیار بەکرو قامیشلی و ماردین کە هەریەکەیان بە یەکێك لەشارە کۆن و خاوەن-مێژوویییەکانی کورد دادەنرێن چۆن چوونەتە ناو گۆرانیو هونەری میللی:

دیار بەکر ب دەرگەیە　　قامیشلوب حەوالەیە
گر حەرین یێ ب باخچەیە　　ئەسکی ڨێ متاوەرەیە
مدیادە ب شیاکەیە　　مێردینێ ب قشلەیە
مەسکەنێ من و تەیە　　من و نازێ دل هەیە

هەروەها گۆرانی کوردی لەپاڵ لایەنییە بێزاریو ئاستەنگیەکان لایەنی خۆشەویستیو دڵداریش ناوەرۆکی زۆربەی گۆرانیە میللییەکانمانە. لەم روەش تارادەیەکی زۆر دڵسۆزیەکی لە رادە بەدەر بەرامبەر بەم کێشەیە دەردەکەوێ پەیوەست بونیشە پێیەوە تا دووا هەناسە.

ئەمەش نموونەی وەفاداریو بێ وێنەیی بەجەرگیە لەم مەیدانە.

کەوێی بەری داغی مۆرە　　لەسەرم دا پاشای کۆرە
دەست هەڵناگرم لە گوڵە سۆرە

دەرکەوتنی پاشای کۆرەش لێرەدا دەست نیشانێکە بۆ رۆژگاری سەربەخۆیی ئەمارەتی سۆران و بوونی دام و دەزگاو ... دوایيەکی خۆمانەو خۆشەویستیو شانازی کردن بەم ئەمارەتە لەلایەن خەڵکەوە. لەپاڵ ئەمەش گۆرانی دڵداریو خۆشەویستی ئەگەر لەخۆیا هەستێکی قوڵ و سیو ... ساکارە، بەلام یەکسانی و مرۆڤایەتیشی تیایە، جوانی دڵداریش هەر بۆ خاوەن دەسەلات و سەرمایەداران نییە، زێرو پارەو پول هیچ لەسەنگی ئافرەت زیاد ناکات، هەموو ئەڤینداریکش خەون بەم لایەنەوە نابینێ.

له کێم دیت و لەکێم دیت لەبانی گردە بۆری
دەرمانان له خۆمەدە هێ کچێ له خۆراسۆری
سەت برێن کیژە دۆمە لەکنەمن وابی حۆری

له گۆرانی‌یـه میللی‌یـەکـان گەلێـك جار ئاماژه بۆ چیرۆك یان ئەفسانە، یاخود پاڵەوانی داستانە میللی‌یەکان دەکرێ، گۆرانی کوردیش لەبەر ئەوێ رەنگدانەوەی هەست و سۆزو رەشت و خوی کۆمەلآیەتی ئەم میللەتەیە لەم جۆرە لایەنە بە دەرنی‌یە (مەم و زین، قەلای دمدم، شیرن و فەرهاد، خدری زیندە).. هتـد دەردەکـەوێ، ئەمـەش رۆژ بە رۆژ لەگەل دینامیکیەتی مێژوودا هاتووە تا ئێستاش نەپساوەتەوە، بۆ نمونە ناوی زۆر لەسـەرکـردەو پیـاوە چەلەنگـەکـانی رووداوە مێژوویی‌یەکانی سەرەتای ئەم سەدەیە له گۆرانی میللی رەنگی داوەتەوە، ئەوەتا شێـخ مەحمـودو کەریمی فەتـاح بەگ بەشێـوەیەکی فرەوان چوونەتە ناو لاوك و حەیران و گۆرانی میللی.

لێرە ئەوەشـمـان بۆ دەردەکـەوێ گۆرانـی میـللی چەکـێکی کاریگەریشە له گۆرەپانی تێکۆشانی نەتەوایەتی‌دا،

بابی بابم شێخ مەحمود لەگەر دەزگای داتنایە
هەیبەت سوڵتان برندە تۆپخانەی لێدانایە
کەریمی فەتاح بەکی عەسکەری تەعلیم دایە
عەسکەری شێخ مەحمودی سنجیتاق راوەستایە

بەشێوەیەکی گشتی ئەمانە تا رادەیەکی زۆر سیماو ناوەرۆکی گۆرانی کوردی بوو، هەرچـەندەش بەدوایدا بگەرێین کونج و کەلـەبـەری وردتر دەدۆزینەوە کە پەیوەندی ئەم شێوە ئەدەبە سەر زاریـە بە رۆژگـارو سەردەم و کات و شوێنی مێـژووی کوردەوە دەبـەستێتـەوە، لەهەمان کاتیش ئەگەر تورو وێژەی نوسراو وەکـو سەرخـانێـك رەنگـدانـەوەی باری ئابـوری‌و کۆمـەلآیـەتی‌و رامیاری بووبێت، ئەوا ئەدەبی فۆلکلۆریش له رێگای جۆرو رەگەزەکانی کە گۆرانی میللی بەشێکە تیای ئەوا ئەمیش پەیوەست بووە بە وردو درشتی ژیانی رۆژانەی کۆمەڵی کوردەواری‌و گوزارەی باری راستەکی دڵ و دەرونێکی سادەو بێ پێچ و پەناو گرێ کوێرەیە، بە بارتەقای لایەنە فرەوانەکانی ژیـانیشـەوە خزاوەتـە ناو هەموو تلیزە تەسك و تریسکەکانی سەرلەبەری دەستەو تاقمەکانی کۆمەڵەوە.

لێ دەرو پەراوێزەکان

١ ـ الدکتور احمد مرسي، الاغنية الشعبية، المکتبة الثقافیه، العدد ٢٥٤، الهيئة المصرية العامة للتأليف والنشر، ١٩٧٠ ل ، ١٠، ١٨، ٨٩، ٧٤

٢ ـ فوزی العنتيل، بين الفلکلور والثقافة الشعبیه، الهيئة المصرية العامة للکتاب، ١٩٧٨، ل، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٦٣، ٢٦٤

٣ ـ لطفي الخوري، في علم التراث الشعبي، الموسوعة الصغيرة ٤٠، ل، ١٥، ١٧

٤ ـ دکتـور عیزەدین مستەفا رەسوول، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، ل، ٨٤، ٨٥، ٨٩

٥ ـ محمـود زامـدار، دەروازەیـەك بۆ ئاوازو گۆرانی کوردی، دەزگـای رۆشنبیری‌و بلآوکردنەوەی کوردی، دارالحرية للطباعة، بەغدا ١٩٨٠، ل ٥٣

٦ ـ محـمـد کریـم شریـف، فۆلکـلۆری هۆنـراوەکـانـی کوردەواری، ئەمینداریەتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپی دووەم، لەچاپ دانەوەی سعدالله اسماعیل شێخانی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا ١٩٨٦، ل ٤٢، ٥١، ٥٨، ٦٠، ٦٣، ١٠٤، ١٥٨

٧ ـ عومەر شێخەلآ دەشتەکی، داستان و گۆرانی له فۆلکلۆری کوردیدا، بەرگی یەکـەم، چاپی یەکـەم، ئەمـانـەتی گشتی رۆشنبـیری و لاوان، چاپخانەی سەلاحەددین، هەولێر ١٩٧٨، ل ٩٩، ٧٨، ١١٠، ١١٥

٨ ـ سعـدالله اسمـاعیـل شێخانی، گوڵبژێرێك له فۆلکلۆری کوردیدا، چاپخانەی، ارشاد، بەغدا، ١٩٨٥، ل ٤٨، ٥٥

٩ ـ هەردەوێـڵ کاکـەیی، هەڵبژاردەیەك له هۆنراوەی فۆلکلۆری کوردی ناوچـەی گەرمیان، بەرگی یەکەم، چاپخانەی حوادث، بەغداد ١٩٨٥ ل ٣٢، ٣٩، ٤٠

١٠ ـ ئاوازی ئەحـمـەدی حەمـەدەمینی دزەیی، فۆلکلۆری کوردی له ناوچـەی دزەییاندا، ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوان چاپخانەی الاديب البغدادية ١٩٨٥، ل ١٥، ١٧، ٨١

١١ ـ احمد عبدالله زەرو / خالد حسين يعقوب، سترانێت شاهی‌و دیلانا، کۆمەلآئێکێ، ئەمانەتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی علاء، سالا ١٩٨٠، ل ٣٤، ٥٩

١٢ ـ داود محمـد شرۆڵ، گوڵێـك له رەوسـەی فۆلکلۆری کوردەواری، [illegible]ەتی گشتی رۆشنبیری و لاوان، چاپخانەی الحوادث، بغداد ١٩٨٧، ١٣٢